

GIDA GÜVENCESİ ve ÜRETİCİ FİNANSMANI: YENİ FIRSATLAR

Gürkan EREL¹

Celile Özçiçek DÖLEKOĞLU²

Özet

Dünya gıda arzında yaşanan dalgalanmalar ve bunun yansımaları önemli bir gündemdir. Açlıkla mücadele ve temel tüketim maddeleri arzının sürekliliği için üretim faktörlerinin eldesi ve kullanılabilirliği özellikle gelişmekte olan ülkelerde giderek daha önemli olmaya başlamıştır. Üreticinin bu süreçte ihtiyaç duyacağı sermaye gereksinimi zaman zaman devlet eli ile karşılanırken, bankacılık sektöründe yaşanan gelişmeler yeni kredi pazarı bulma ihtiyacı özel bankaların tarımsal finansmanı hizmetleri kapsamına almışlardır. Bu tarıma ayrılan kredi açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Nitekim 2006 yılında bir önceki yıla göre %49 ve 2007 yılında da %40 tarımsal kredi kullanımında artış olmuştur.

FOOD SECURITY AND PRODUCER FINANCING: NEW OPPORTUNITIES

Abstract

Fluctuations in food supply is a major concern in the World. Fighting against the hunger and producing inputs for the agricultural products are becoming more and more important for the Developing Countries. Financing, one of the critical needs of producers, is met in part by the Government sometimes but is also very attractive for the commercial banking system because of the recent developments. This is a positive development for the producers and total credit availability in agriculture. As a matter of fact, in 2006, agricultural credit using increased 49% and 40% in 2007.

1. Giriş

Her insanın sağlıklı yaşayabilmek ve faaliyetlerini sürdürebilmek için her zaman yeterli ve dengeli gıdaya erişme hakkı vardır. Bu hak, gıda güvenesi olarak tanımlanmakta ve temelini gıdanın bulunabilirliği/ elde edilmesi, diğer bir deyişle satın alınabilirliği oluşturmaktadır. FAO'nun belirle-

¹ Dr. Ziraat Bankası, Balgat Şube Müdürlüğü, genel@ziraatbank.com.tr

² Yrd.Doç.Dr. Mersin Üniversitesi, Silifke Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksek Okulu cdolekoglu@hotmail.com

diği gıda güvencesinin sağlanmasında 4 koşulün aslını gıda arzı oluşturmaktadır. Bu koşullar; yeterli gıda arzı sunma ya da elde etme; yıldan yıla, mevsimden mevsime arzda dalgalanma ya da eksikliğin olmaması; erişilebilirlik ya da satın alınabilirlik; kaliteli ve güvenli gıdadır.³ Gıda arzının devamlılığının sağlanması iklim faktörünün yanı sıra üretim faktörlerinin kullanımındaki süreklilik ve rasyonelliğe bağlıdır. Bu süreklilik tarım sektöründe nakit akışı ile doğudan ilintili olup işletme dışı sermaye sık sık başvurulan kaynaklar olmuştur.

Gıda güvencesinin sağlanması tüm dünya nüfusunu ilgilendiren bir sorun olmanın yanı sıra tarım nüfusu için de aynı zamanda geçim güvencesinin sağlanması bakımından önemlidir. Küresel ısınma, biyoyakıt piyasasında gelişmeler ve buna bağlı olarak dünya gıda arz piyasasında yaşanan değişimler, özellikle az gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkelerde plansız üretim ve kırsal alandaki yüksek nüfusun önemi ile alınan kısa vadeli politikalar, dünya para piyasalarında yaşanan dalgalanmalar ve deniz aşırı ülkelere yapılan ticarete maliyet artışları, ikili ve çok taraflı anlaşmalar ve bunların bağlayıcı kararları dünya tarım sektöründe geleneksel resmin bozulmasına ve dalgalanmalara, dolayısı ile temel tüketim maddelerinde istikrarsızlığa neden olmaktadır. Yaşanan istikrarsızlar üreticilerin gelirlerinde belirsizlik ve kayıpları doğurmaktadır. Üretimde devamlılığın sağlanması üretici kaybının telafisi ve/veya uygun araçlarla desteklenmesini gerektirmektedir. Ülkeler uluslar arası anlaşmalar, bütçe kısıtları ve ülkesel politikadaki öncelikleri de dikkate alarak tarım sektörünü çeşitli araçlarla desteklemektedirler.

Ülkemizde de gıda güvenliğinin sağlanması amacı ile çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Bunlardan biri de sübvansiyonlu kredi kullanımı olmuştur. Uzun yıllardır kamu bankalarının üstlendiği bu rol son yıllarda tarım sektöründeki gelişmeler, bankacılık yasasında düzenlemeler ve bankaların hizmet hatlarını genişletme çabaları ile özel bankaların da ilgi alanları arasına girmiştir. Bu yeni durum özellikle sübvansiyonlu kredilerden yeterli düzeyde yararlanamayan ve yüksek faizle tüzel kişilerden finans kaynakları sağlayan üreticiler için önemli bir gelişme olmuştur.

2. Türkiye’de Tarımsal Finansman

Türkiye’de tarım işletmelerinin içinde buldukları yapısal sorunlar ile genel ekonomik yapıdaki sorunlar sonucu tarımda finansman ihtiyacını örgütlü kredi kuruluşlarından sağlamakta zorlana gelmiştir. Tarım, uzun yıllar bu konuda yasa ile görevli kılınan T.C. Ziraat Bankası tarafından finanse edilmeye çalışılmıştır. 2001 yılından itibaren bankanın özelleştirilmek üzere yeniden yapılandırılması sürecine girmesi ve mali piyasaların Hazine garan-

³ (Dölekoğlu, 2003)

tili kredi kaynaklarının azalması nedeniyle özel sektör bankalarını da tarıma yöneltmiştir.

Bu yeni uygulamaya önce tarımsal geçmişi bulunan Tarih Bank'ı satın alan Denizbank başlamış, ardından diğer bankalar tarımı ilgi alanları içerisine almışlardır. Özel sektör bankaların, tarımı ilgi alanları içerisine almaları kendilerine yeni kredi pazarı bulma ihtiyacından kaynaklansa da, bu durum tarım sektörüne tahsis edilen finansman kaynağının artması, yeni finansman modellerinin geliştirilmesi bakımından sektör adına pozitif bir gelişmedir.

Bu gelişmelere rağmen tarımın toplam kredi pastasından aldığı pay düşüktür. Bu, tarım sektörünün GSMH'ya olan katkısı ile sektörün kredi pastasından aldığı pay kıyaslandığında çarpıcı olarak görülmektedir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Türk Bankacılık Sektöründe Toplam Krediler İçerisinde Tarımın Payı ve GSMH'da Payı⁴

Yıllar	Tarımın GSMH'da Payı	Canlı Kredi ⁵ (1000 YTL)	Toplam Krediyeye Oranı (%)
2001	13,7	1.527.141	3.8
2002	13,6	1.856.306	3.8
2003	12,5	2.922.022	4.5
2004	11,6	3.827.942	4.1
2005	11,4	5.093.096	3.5
2006	11,1	7.604.589	3.4
2007	10,3 ⁶	10.708.037	3.8

Bu durum, içinde bulunulan ekonomik koşullar gereği plase edilebilir kaynaklarını kolay, karlı ve garantili olarak hazineye borç veren banka sisteminin yeni pazarlar arama ihtiyacı içerisinde olmaması sonucundan kaynaklanmıştır.

Ayrıca tarım, kendine özgü temel özellikler ve içinde bulunduğu yapısal sorunları nedeniyle de finans sektörü tarım sektörüne diğer sektörlerle göre daha mesafeli ve ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Tarımsal kredilerin geri dönüşünün zor olacağı önyargısı ve özellikle 2000'li yıllarda bu konuda kitle iletişim araçları marifetiyle oluşturulan kamuoyu algısı finans piyasasının tarıma mesafeli durmasına etki etmiştir. Oysa tarımsal kredilerdeki sorunlu krediler diğer sektörlerle açılan kredilerden fazla değildir.

⁴ (TUIK2001-2007; TEAE, 2008)

⁵ Takibe ve vadesi geçmemiş hesaplarda bulunan kredi.

⁶ Ocak-Eylül aylarına aittir.

Bu nedenledir ki dünyada tarımın finansmanı kamu yönlendirmesi veya sektörü tanıyan ona göre yapılmış kooperatif bankaları aracılığı ile yapılmaktadır.

Çizelge 2. Tarımsal Kredilerde Takip Hesaplarına Aktarılan Kredi Miktarı ve Oranı

Yıllar	Takipteki Kredi (1000 YTL)	Toplam Krediye Oranı (%)
2001	96.272	2.5
2002	178.000	2.5
2003	197.086	3.7
2004	190.736	4.7
2005	177.658	3.6
2006	245.005	3.3
2007	367.699	4.0

Kaynak:TUIK 2001-2007

Her ne kadar son yıllarda bankacılık sektöründe yere almaya başlasa da, ekonomik faaliyetler arasında tarımın ağırlık taşıdığı dönemlerde, tarım kredileri, ticaret bankaları olarak nitelendirilen bankaların kredi portföyünde önemli yer tutarken, günümüzde ticaret bankalarının tarım kesimine doğru dan vermiş olduğu kredilerin payı büyük ölçüde azalmıştır. Günümüzde hemen hemen tüm dünyada tarım kredileri, genellikle devlet tarafından desteklenen ve bu tür kredilerin özelliklerini bilen yerel bankalar ve/veya bu alanda uzmanlaşmış kredi kurumları, kooperatif bankalar tarafından verilmektedir. Tarım kesimini, daha çok, çiftçilere vadeli tarım araç ve gereçleri satan aracılıları kredilendirme yoluyla, kooperatif bankaları dolaylı bir şekilde finanse etmektedirler.⁷

2.1. Bankaların Mevcut Uygulamaları

Halen, Ziraat Bankası, Vakıflar Bankası, Akbank, Finansbank, Halk Bankası, Türkiye İş Bankası, Garanti Bankası, Denizbank, TEB tarımsal faaliyet gösteren kişi ve kurumlara farklı yöntemlerle kredi vermektedir. Sektörde faaliyet gösteren diğer bankaların da büyük bir sektör olan tarıma kredi uygulama çalışmaları başlamıştır.

Mevcut uygulamada bazı önemli aksaklıklar ve eksikler dikkat çekicidir. Ticari bankaların uygulamaları incelendiğinde; küçük üreticiler ile aldıkları krediye satılabilir nitelikte teminat veremeyen üreticilerin bu piyasadan kredi kullanamayacakları görülmektedir. Dolayısı ile özel bankalar ne tür ürün geliştirirlerse geliştirsinler teminat sorun olmaya devam edecektir.

⁷ (Akgüç 1991)

Yine kredilere verilecek vade ile tarımda üretim gelir döngüsünün tam olarak çakışmadığı, kredi fiyatlamasının tarımdaki verimlilik ve karlılık dik-kate alınmaksızın yapıldığı da görülmektedir.

2.2. Finansmanda Tarıma Özgü Özellikler

Tarımın kendine has sosyal ve ekonomik yapısı tarımsal krediyi şekil-lendirmektedir. Tarımın finansmanını etkileyen ve bir yandan sektöre verilen kredilerin şekillenmesini sağlayan diğer yandan da tarımsal kredilere gerek duyulmasına neden olan etmenler şunlardır.⁸

- Tarımsal üretimin büyük ölçüde hava koşullarına bağlı olması
- Kuraklık, hastalık, su baskını gibi doğal yıkımlar nedeniyle gelir dalgalanmaları
- Tarımda küçük aile işletmelerinin yaygın olması
- Tarım ürünlerinde elverişsiz maliyet-fiyat ilişkisinin varlığı
- Tarımda kredi taleplerinin değerlendirilmesi için gerekli bilgilerin eksik oluşu
- Tarım kesiminde üreticilerin kredi sözleşmesi şartlarını yerine ge-tirmeye gerekli özeni göstermemeleri
- Politik ve toplumsal nedenler
- Tarım kesimini finanse eden kredi kurumlarının örgütlerinin ve yö-netimlerinin yetersiz oluşu
- Gelir ve giderler arasında zaman uyumunun olmaması
- Kapalı ev ekonomisinden pazar için üretime geçişi
- Tarımda gelir seviyesinin düşük, tasarruf olanağının kısıtlı bulunma-sı
- Tarımda teknoloji geriliği ve yapısal sorunlar

Tarım işletmelerinde yüksek düzeyde verimlilik ve rantabilite için, sabit sermaye ile işletme sermayesi varlığının dengeli düzeyde olması gerekmektedir. Bu denge sağlanamadığı takdirde, işletme faaliyetlerinin başarı düzeyi düşük olmakta ve bazı aktif sermaye unsurları da verimli olarak değerlendirilememektedir.⁹ İşletmeler öz sermaye eksikliğini kredi kuruluşlarından karşılamak zorunluluğunda kalmaktadırlar. Gerek duyulan sermaye, çoğun-lukla yabancı sermaye yada dış finansman ile yoluyla giderilmekte, işletmecii bu aşamada teşkilatlı yada teşkilatsız kredi kaynaklarından yararlanmak zo-runda kalmaktadır.

Türkiye tarım işletmelerinde **yabancı sermaye kullanımı ve borçluluk oranı** (%2-10) yüksek değildir. Genel oranın düşük olması, işletmelerin

⁸ (Akgüç, 1991; Bülbül, 1997; Güneş, 2004)

⁹ (Bülbül, 1997)

krediye olan ihtiyaçlarının olmamasından değil, yeterli miktarda ve ihtiyaç duyulduğu zaman krediyi bulamamasından ileri gelmektedir.¹⁰

İleri teknoloji ve entansif tarım yapılan ülkelerde, borçlanma oranı çok yüksektir. Bu oran İsviçre'de %52, Danimarka'da %43, ABD ve Kanada'da %18, Hollanda'da %22, Almanya'da %20, İngiltere'de %14 ve Fransa'da %13'dür.¹¹

3. Dünya'da Gelişmeler

Son yıllara kadar dünya gıda güvencesinde global olarak sorunun gıdanın arzından çok gıdanın dağılımı ve erişiminden kaynaklandığı savunulmuştur. Ancak, açlıkla mücadele eden nüfus sayısının artması ve 840 milyona ulaşması, her yıl 3.5 milyon çocuğun yetersiz beslenme nedeni ile ölmesi, iklimsel faktörler ve piyasalardaki hızlı değişim bir çok gelişmekte olan özellikle Asya ve Afrika ülkelerinde açlık sorununu artırmaktadır. Sorun sadece gelişmekte olan ülkelerin değil gelişmiş ülkelerin de gündeminde ilk sıralarda yer almaya başlamıştır. Yeterli gıdaya erişimin sağlanması tüm ülkelerin özellikle uluslar arası kuruluşların son 10 yıllık dönemde öncelikli ilgi alanları arasında yer almaya başlamıştır.

FAO, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 1992 yılında Uluslar arası Beslenme Konferansı'nda Dünya Beslenme Deklarasyonu yayımlamış ve bu deklarasyonda gıda güvencesinin gerekliliği belirtilmiştir. 1996 yılında da FAO tarafından düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi'nde açlığın kaynağını yok etmek için programlar geliştirilmiş ve ülkelerin gıda güvencesi eylem planı hazırlaması kararına varılmıştır. Dünya Gıda Zirvesi Eylem Planı'nın da "herkes için gıda" olgusu kabul edilmiştir. Zirvede alınan diğer önemli bir karar da 2015 yılına kadar yeterli gıdadan yoksun kişilerin sayısının yarıya indirilmesi hedefi olarak benimsenmiş ve katılımcı ülkelere ortak kararlar alınmıştır.¹²

Ancak, bu kararlar ülkelere yeterince uygulanmamış ve açlıkla mücadele sorunu 2000'li yıllara büyüyerek devir olmuştur. 2015 yılına kadar aç ve yoksul nüfusun yarıya indirilmesinin bugünkü çabalarla yılda 6 milyon kişinin açlık çerçevesinden çıkarıldığı gerçeği ile 60 yıl sürecektir. 2002 yılında Roma'da yapılan dünya gıda zirvesi: 5 yıl sonra toplantısında açlıkla mücadele için GSMH'dan %0,7 pay ayrılması gerektiği ancak %0,027 oranında pay ayrıldığı ve 800 milyon aç nüfusun yarıya indirilmesi için 24 milyar ABD\$ ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.¹³

¹⁰ (Bülbül ve ark., 1990)

¹¹ (Bülbül ve Bektöre, 1981)

¹² (Dolekoğlu, 2003; <http://www.fao.org/SOF/sofi/>)

¹³ (www.fao.org, aktaran; Dölekoğlu, 2003)

FAO son yıllarda temalarını gıda güvencesine odaklamıştır. 2006 yılında da tema “Gıda Güvencesi İçin Tarıma Yatırım” olarak 2007 ise “Gıda hakkı” olarak belirlenmiştir. Özellikle 2005-2006 yıllarında yaşanan doğal afetler ve 2007 yılında iklim değişikliğinin yansımaları ile düşen gıda arzı ve buna bağlı olarak yüksel gıda fiyatları, dünya nüfusunda artış ki nüfusun 2025 yılında 8 milyar olacağı tahmin edilmektedir¹⁴, üretimin devamlılığı için girdi, dolayısı ile finansman ihtiyacının sürdürülebilirliğini yeniden gündeme getirmiştir. Orta Amerikayı etkileyen Mitch kasırgasından sonra etkilenen ülkelerde tarımsal kredi kullanımı ortalama 130.5 milyon ABD\$ olarak gerçekleşmiş ve bu kredinin %7,9’u temel besin maddesi olan mısır, fasulye ve pirinç üretiminde kullanılmıştır¹⁵. Birçok ülkede kırsal kalkınma ve tarımsal üretimin devamı için belirlenen stratejiler ve politikalar finansman ihtiyacını doğurmaktadır. Teknolojik değişikliklere uyum, doğal kaynakların etkin kullanımı, etkin ve verimli sulama tekniklerinin uygulanması, pazarlamada etkinlik, üretici eğitimi gibi öncelikli olan konularda, özellikle gıda güvencesizliği yaşayan gelişmekte olan ülke üreticilerinin öz kaynakları ile karşılamakta güçlük çekeceği muhakkaktır. Bu nedenle finans araçları çeşitlenmeye başlamıştır. 1988 yılında FAO Kırsal Finans Grubu tarafından gündeme getirilen ve Mikro Finans olarak da adlandırılan düşük maliyetli kredi bunlardan biri olup amacı gelişmekte olan ülkelerde küçük ve orta ölçekli işletmeleri hedef alıp tarımsal üretimlerini dolayısı ile gıda güvencesini artırmaktır. Açlıkla ve gıda güvencesi ile mücadelede ABD’de, Endonezya, Latin Amerika, Karahipler, Bolivya’da ulusal ajanslar önemli rol almışlardır.¹⁶

Avrupa ülkelerinde tarımın finansmanı tüm bankaların ilgi alanı olmakla birlikte ağırlıklı tarıma kredi açan bankalar da bulunmaktadır. Bu bankaların ortaklık yapıları incelendiğinde, sahiplerinin daha çok çiftçi örgütleri olduğu görülmektedir. Sahipleri çiftçi örgütleri olduğu için tarımı, tarımın finansman bakımından özelliklerini bilmektedirler.

Ancak, bu ülkelerin tarımsal yapıları ve sorunları da ülkemiz tarımının temel sorunlarını ile oldukça farklılık göstermektedir.

4.Beklentiler

Basel II kriterleri tarımı etkileyecek

Avrupa Birliği’nin finans sektörüne yönelik belirlediği Basel II kriterleri ülkemizde geçerli olacak. Basel II’den büyük oranda kurumsallaşma zaafiyetinin yaşandığı tarım sektörü de etkilenecek. Zincirleme olarak tarım

¹⁴ (www.worldbank.org)

¹⁵ (FAO, 2001)

¹⁶ (www.fao.org)

kredileri de. Basel II kapsamında, kurumsal olmayan firmalara kredi kullandıran bankaların, bu kredilerin batması ihtimaline karşı mevcut durumdan daha yüksek oranda kredi karşılığı ayırmaları gerekecektir. Bu nedenle tarımda kurumsal olmayan firmaların kullanacağı kredinin komisyon ve faiz oranlarının yükselecektir.

AB süreci

Tarımdaki işletme sayıları ve tarımın istihdam içindeki payı düşecek". Diğer taraftan işletme büyüklüklerinin artması, modernizasyon, planlama gibi olumlu gelişmelerden dolayı işletme başına gelirin ve rekabet gücü ve dış kaynak ihtiyacı artacaktır.

AB süreci ve Basel II kriterleri tarımda konsolidasyonu hızlandıracağı, bir çoğu işletmelerin finans piyasasından fon temin edemeyeceği, fon temin edebilenlerin ise risk primi nedeniyle yüksek maliyetle fon sağlayacağı, bunun üretim ve maliyetlere etki edeceği düşünülmektedir. İşletmelerin üretim kararlılığını sürdürebilmeleri, üretim yapabilmeleri, özel bankaların tarıma daha çok kaynak ayırmaları ve tarımsal krediye tahsis edilen kaynağın maliyetinin dolayısı ile tarımsal kredi faizinin düşürülmesi için finans açısından düşünülen öneriler aşağıda sıralanmıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER:

1- Finans piyasasının tarımsal kredi giderlerinin, kredi faizlerinin düşürülebilmesi için tarımda bilinmezliğin minimize edilmesi gerekmektedir. Bunu teminen kamuda ve çiftçi örgütlerinde var olan bilgilerin finans piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanması ve bu piyasanın kullanımına açılması gerekmektedir. Bu kapsamda bölgelere göre ortalama arazi – toprak değerlendirme, ekspertiz normlarının, ürün cinslerine göre üretim maliyeti ve geliri hesapları, tarımsal yatırım için proje örnekleri hazırlanmalı ve yayımlanmalı.

2- Tarımın finansmanında kamu edilgen davranarak finans piyasasının ilgi duymasını beklememeli, finans piyasasını yönlendirici, teşvik edici girişimlerde bulunmalıdır. Bu kapsamda tarıma açılacak kredilerde BSMV sıfırlanmalı. Bu aynı zamanda tarımsal kredinin fiyatının inmesine katkı sağlayacaktır.

3- Ticari bankaların ilgi alanlarının genellikle ve haklı olarak büyük tarım işletmeleri ile sınırlı kalacağı, oysa ülkede işletmelerin çoğunluğunun küçük ölçekli işletmelerden oluştuğu gerçeğinden hareketle bu işletmelerin de üretim içerisinde kalmaları için Tarım Kredi Kooperatifleri, ziraat odaları aracılığı ile finansman bakımından örgütlenmeleri sağlanmalı.

4- Tarımda krediye garanti olacak teminat sorunu bulunduğu, toprak piyasasının çoğunlukla oluşmadığı dikkate alınarak kamu önderliğinde kamu ve tarım işletmelerinin de katkı sağlayacağı Kredi Garanti Fonu kurulması ve tarımsal kredilerde bu fonun kefaleti ile işlem yapılması sağlanabilir.

5- Sübvansiyonlu kredi uygulamasına tüm ticari bankaların aracılık etmesinin sağlanması ve ürünlerin kredinin bölgelere göre nispi avantajları dikkate alınarak farklı oranlarda sübvansiyon uygulanması.

6- Destekleme ödemelerine aracılığın Ziraat Bankası tekelinden çıkarılması, maaş ödemelerinde olduğu gibi destekleme alacaklarının finans piyasası için yeni bankacılık ürünleri oluşturulmasına etki edeceği ve çiftçi lehine yeni kazanımlara katkı sağlayacağı düşünülerek bütçesinde tarıma fon ayıran özel bankaların aracılığına açılması sağlanmalıdır.

7- Tarımın organizasyon sistemlerinin geliştirilmesi, kayıt bilincinin yerleşmesi için destekleme ödemeleri, ürün alımı ve sübvansiyonlu kredi uygulamaları gibi teşvik unsurlarında organizasyon sistemlerine dahil olanlara avantajlar sağlanmalıdır.

8- Zira Bankasının özelleştirilmesi gündeme geldiğinde, tarım kredi kooperatifleri, ziraat odaları, çiftçi birlikleri önderliğinde tarımsal örgütlenmenin esas unsurlarının bu bankada yaptırımı olacak pay sahipliği sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akgüç, Ö. 2001. Kredi taleplerinin değerlendirilmesi, Genişletilmiş 5. Bası, Avcıol Basım-Yayın, İstanbul.
- Bülbül, M. 1997. Tarımsal İşletmelerin Finansmanı, A.Ü.Ziraat Fakültesi Ders Notu: 133, Ankara.
- Bülbül, M. Erkan, O., Orhan, M.E., Budak, F., Şengül, H ve Yılmaz, I. 1990. Türkiye’de Tarım İşletmelerinin Sermaye Durumu ve Kredi Kullanımı. Türkiye Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi, s.195, Ankara.
- Bülbül, M. ve Bektöre, N. 1981. Tarımda Kredi Politikası, II. Tarım Kongresi, s.410, Ankara.
- Denizbank 2004. Denizbank Tarımsal Bankacılık Bölümü Dokümanları, Ankara.
- Dölekoğlu, Ö.C., 2003. Gıda Güvencesi, TEAE Bakış Sayı:4, Nüsha:4, Ankara, s.4.
- FAO, 2001., Analysis of the Medium-term Effects of Hurricane Mitch on Food Security in Central America.
- Finansbank, Tarımsal Bankacılık Bölümü Dokümanları
- Garanti Bankası Tarımsal Bankacılık Bölümü Dokümanları,
- Güneş, E. 2004. Tarım İşletmelerinde Kredi taleplerinin Doğrusal Programlama Yöntemiyle Belirlenmesi “Kırşehir İli Merkez İlçesi Tarım İşletmeleri Araştırması”, T.C. Tarım ve Köy işleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Yayın No:121, Ankara.
- TEAE, 2008. Ekonomik Göstergelerle Türkiye’de Tarım 2007, TEAE Yayınları, Ankara.
- TEB, Tarımsal Bankacılık Bölümü Dokümanları,
- TUIK, 2000,2007 Türkiye İstatistik Yıllıkları, Ankara.
- www.fao.org www.worldbank.org